LIEFDE, OORLOG EN DOOD

„O zeg", zei Steinbrenner, op een heel andere toon. „Je bedoelt toch zeker niet, dat je dat zelf gelooft?"

„Ik geloof het zeker. Ik zou niet graag in jouw schoenen staan."

„Je bent gek". Steinbrenner stond op. Hij lachte nu helemaal niet meer.

„Ik ken drie mensen die hetzelfde gedaan hebben. En alle drie sneuvelden kort daarna."

Steinbrenner staarde Graeber een minuut lang aan. Toen liep hij zonder een woord te zeggen weg. Graeber stond te luisteren. Het front rommelde. Plotseling scheen het hem toe, alsof hij nooit weg was geweest.

Hij moest van middernacht tot twee uur op wacht staan. En zijn route lag rond het dorp. De ruïnen staken zwart af tegen het vuurwerk van het front. De lucht trilde, lichtte op en werd donker door het artillerie-vuur.

Zijn laarzen kreunden in de modder als verdoemde zielen. Plotseling voelde hij een hevige verrassende pijn, die hij niet verwacht had. Hij had nergens aan gedacht. Hij was verdoofd, net als op de dagen van zijn reis. Nu sneed het plotseling door hem heen alsof hij in stukken werd gescheurd. Hij bewoog zich niet. Hij wilde de pijn localiseren, zodat hij kon begrijpen wat het was en of er een oorzaak voor was, dat hij die pijn voelde. Maar er was niets dan de duidelijke pijn van verlies. Het was een verlies voor altijd. Nergens was een brug. Hij had het gehad en 't was verloren.

Hij fluisterde een naam en probeerde zich iets te herinneren. Omgeven door een mist verscheen Elisabeths verwilderd uitziend gelaat. Net zoals het geweest was toen hij haar voor het laatst gezien had. Al de andere gezichten die ze had, vervaagden tezamen en verdwenen. Dit alleen werd duidelijker. Hij probeerde zich de tuin en het huis van mevrouw Witte voor te stellen. Hij slaagde erin, maar het was alsof hij de toetsen van een piano aansloeg en er kwam geen geluid uit. „Wat is er gebeurd?" dacht hij. „Misschien is ze bewusteloos. Misschien valt op het ogenblik het huis in. Misschien is ze dood."

Hij realiseerde zich, dat hij transpireerde. „Zij moet leven" dacht hij. „Het komt er niet op aan wat er met mij gebeurt, maar zij moet leven". Hij wist dat hij loog. Hij wilde blijven leven met haar. En niet marchanderen met het noodlot. Maar op dit ogenblik was het zo dicht bij de waarheid als hij het zich maar kon indenken. Soms kon je niet verder zonder een geheim verdrag.

„Neem mij, niet haar" dacht hij. En hij hoopte, dat hij het noodlot zó door list kon verschalken, zodat ze geen van beiden zouden moeten sterven.

* * *

Ze kenden elkaar niet langer. Ze konden zelfs de uniformen niet onderscheiden. Dikwijls wisten ze alleen door de helmen en stemmen, dat ze bij elkaar hoorden. De loopgraven waren reeds lang ingestort. Een onregelmatige lijn van granaattrechters was het front. Er was niets meer dan regen en lawaai en nacht. En het licht van de explosies en de vliegende modder.

Zoeklichten achtervolgden de verscheurde wolken als witte honden. Het luchtafweergeschut dreunde door het tumult van de golvende horizon. Brandende vliegtuigen stortten omlaag en de gouden hagel van de lichtspoorkogels vloog achter hen aan in een schoof, die in het oneindige verdween. Toen begon het trommelvuur weer.

Het was de twaalfde dag. De eerste drie dagen had de linie het gehouden. De egelvormige bunkers hadden het artillerievuur zonder te veel schade doorstaan. Toen gingen de buitenste blokposten verloren en de linie werd doorbroken door tanks. Maar een paar kilometer naar achteren had de tankverdediging de doorbraak tegengehouden.

Ordebataljons waren uitgestuurd om wegen van houten palen aan te leggen en de telefoonverbinding te herstellen.

Ze moesten bijna zonder beschutting werken. In de twee uur voordat ze terug werden getrokken sneuvelde de helft van hun manschappen. Golven bommenwerpers doken uit de grijze hemel en smeten duizenden tonnen explosieven op de egelstellingen van bunkers. Ze waren zonder jagerbescherming want al maanden lang was er geen Messerschmitt in de lucht geweest.

Op de zesde dag was de helft van de bunkers buiten gevecht gesteld. Ze waren niet langer geschikt voor iets anders dan voor schuilplaats. In de nacht, volgend op de zevende dag vielen de Russen massaal aan maar werden teruggeslagen.

De stelling van de mannen bestond nu nog enkel uit twee in puin gesmeten blokposten, waarachter enkele machinegeweren stonden opgesteld en wat mijnenwerpers. De rest van de troepen lag ineengedoken in granaattrechters en achter stukken en brokken van muren.

Rahe bezette de ene blokpost en Maass verdedigde de andere.

Ze hielden nog drie dagen stand. Toen kwam de verrassende aanval zonder dat de normale artillerie voorafgegaan was. De Russen doken plotseling 50 yards binnen de linies van de Duitsers op. Vele handgranaten explodeerden niet. De Russen braken door. In de lichtflitsen van de explosies zag Graeber voor zich een helm met een paar witte ogen er onder. Een mond sperde zich open en daarachter als een knoestige tak van een boom een naar achteren gerichte arm, klaar om te gooien. Hij vuurde er op, trok snel een handgranaat uit de zoekende hand van de recruut naast hem en wierp ...De handgranaat explodeerde.

„Trek de veiligheidspal er uit, idioot" schreeuwde hij naar de recruut. „De volgende. Geef hier. En probeer hem beter te richten. Anders kun je wel met rotte peren gaan gooien!"

De volgende handgranaat weigerde. „Sabotage" dacht Graeber plotseling. „Sabotage, die nu tegen ons gericht is". Hij gooide opnieuw een handgranaat en dook ineen. Hij zag de Russen op zich af komen. Hij groef zich in de modder en voede de druk van de explosie en de slag als van een zweep toen de modder tegen hem aanspoot. Zijn arm strekte zich weer naar achteren en hij schreeuwde: „Schiet op, kom, geef hem aan mij" en toen zijn hand leeg bleef — geen handgranaat hem aangegeven werd — draaide hij zich vloekend om en zag, dat er geen recruut meer bij hem was en dat de modder op zijn hand afgeschilferd was. Hij werkte zich naar achteren en zocht. Het leek hem uren. Toen vond hij nog enige granaten en zette ze op scherp. Hij zag enkele schaduwen over de rand van de granaattrechter klimmen. Opspringen. Verder rennen. Stoppen. „Gevangen" dacht hij. „Gevangen. Onder de voet gelopen."

Hij kroop voorzichtig naar de rand van de granaattrechter. De modder beschermde hem zolang hij stil lag.

Hij zag het machinegeweer achter de blokpost recht vooruit vuren. Toen begon het andere machinegeweer ook te vuren. Zo lang die in actie bleven, was hij nog niet verloren. Zij hadden deze sector onder kruisvuur en er waagde geen Rus meer door te breken. Waarschijnlijk waren maar weinig Russen door de linie gekomen. „Ik moet zien achter de blokpost te komen" dacht hij.

Hij gleed over de rand van de granaattrechter en dook in de volgende kuil. Hij struikelde, viel opzij en schoot met zijn hoofd in de modder. Zijn mond raakte vol water. Na een poosje sloop hij verder. In het volgende gat lagen twee doden in het water. Hij wachtte.

Toen hoorde hij een handgranaat aan komen suizen en zag een explosie bij de bunker links. De Russen waren daar doorgebroken en vielen van twee kanten aan. Het machinegeweer flikkerde. Na een ogenblik hielden de explosies van de handgranaten op, maar de blokpost bleef vuren. Een zware regen begon te vallen. Het vuren van de machinegeweren zakte af. Toen begon de artillerie weer. De blokpost rechts kreeg een voltreffer. Hij scheen de lucht in te vliegen...

Het duurde lang voor het morgen werd. Graeber slaagde er in vóór het licht werd, terug te sluipen. Achter een van de buiten gevecht gesteld tanks trof hij Sauer en twee recruten. Sauers neus bloedde. Vlak in zijn buurt was een granaat geëxplodeerd. De buik van een der recruten was opengescheurd. Niemand had iets bij zich om hem te verbinden. Bovendien was het nutteloos.

De tweede recruut had een gebroken been. In de uitgebrande tank, die open was gesprongen, waren zwarte skeletten van de bemanning zichtbaar.

Een verbindingsofficier uit de bunker aan de linkerkant wist hen te bereiken.

„Verzamelen naast de bunker" kraste hij hees. „Zijn er nog andere in de granaatkraters?"

„Geen idee. Zijn er geen hospitaalsoldaten?"

„Allemaal dood of gewond."

De mannen kropen verder.

„We zullen een dokter voor je halen" zei Graeber tegen de recruut, wiens buik open lag. „Of we zullen je verband brengen."

De recruut antwoordde niet. Hij lag met bleke lippen in de klei en leek heel klein. „We kunnen je niet meetrekken op een stuk zeildoek" zei Graeber tot de man met het gebroken been, „niet in deze modderboel. Steun met je hele gewicht op ons en probeer op je gezonde been te hinken."

Ze namen hem tussen zich in en struikelden van het ene gat in het andere. Het duurde lang. De recruut kreunde als ze zich plat op de grond gooiden. Zijn been was geheel verdraaid. Hij kon niet verder mee. Ze zetten hem neer achter een stuk muur en plaatsten een helm op de muur, zodat de officier van gezondheid hem kon vinden.

Ze zagen verschillende dode Russen. Toen vonden ze hun eigen doden. Luitenant Rahe was gewond. Hij had een geïmproviseerd verband om zijn rechterarm. Drie ernstig gewonde mannen lagen op een stuk zeildoek in de regen. Er was geen verband meer. Een uur later vlogen drie Junkers over en lieten een paar pakjts vallen. Ze vielen te veel naar voren, in handen van de Russen.

Nog meer soldaten voegden zich bij hen. Dit restant verzamelde zich in de bunker rechts. Luitenant Maass was gesneuveld. Sergeant-majoor Reinecke nam het commando over. Er was niet veel ammunitie meer over. De mijnenwerpers waren buiten gevecht gesteld. Maar twee zware en twee lichte machinegeweren waren nog in actie.

Tien mannen van de verbindingsdienst brachten contact met de achterhoede. Ze hadden munitie en noodrantsoenen bij zich en namen de gewonden mee terug. Na honderd meter liepen er twee op mijnen en werden aan stukken gescheurd. Het artillerievuur belemmerde bijna iedere verbinding gedurende de morgen. Tegen twaalf uur hield de regen op. Het werd onmiddellijk heet. Er vormde zich een korst op de modder.

„Ze zullen met lichte tanks aanvallen" zei Rahe. „Vervloekt, waar blijft het anti-afweergeschut. Als dat niet komt, zijn we verloren."

Het vuren ging door. 's Middags kwam weer een Junker transportvliegtuig. Het werd gescorteerd door Messerschmidts. De Stormoviks verschenen en vielen aan. Twee werden er neergeschoten. Toen kwamen twee Messerschmidts naar beneden. De Junker kon er niet door komen. Hij dropte zijn balen ver naar achteren.

* *

De volgende dag begonnen de lijken te stinken. Graeber zat in de bunker. Er waren nog twee en twintig mannen. Reinecke had er ongeveer evenveel aan de andere kant. De rest was dood of gewond. Er waren er honderdtwintig geweest.

Graeber at en maakte zijn wapens schoon. Hij dacht nergens aan. Hij was nu eenvoudig een machine. Hij wist nu helemaal niets meer van vroeger. Er was nooit een verlof geweest. Er was niet langer meer een Elisabeth. Hij zat daar eenvoudig, maakte voorbereidingen en sliep en werd wakker, klaar om zich te verdedigen. De Russische tanks kwamen de volgende morgen. Infanterie vergezelde hen en volgde. De compagnie liet de tanks passeren en kreeg de infanterie te pakken in een kruisvuur.

De hete lopen van de machinegeweren verbrandden hun handen. Twee tanks draaiden zich om, rolden naar hen toe en vuurden. Het was voor hen gemakkelijk, hun pantser was te dik voor de machinegeweren. De mannen mikten op de gleuven maar het was louter toeval als ze die raakten. De tanks manoeuvreerden uit de vuurlinie en schoten door. De bunker schudde, beton barstte en versplinterde.

„Handgranaten!" gilde Wernecke. Hij greep er een stelletje, gooide ze over zijn schouder en kroop naar de uitgang. Na de volgende salvo's kroop hij in de beschutting achter de bunker.

„Twee machinegeweren vuren op de tanks!" beval Rahe.

Ze probeerden Wernecke te dekken toen hij in een cirkel begon te kruipen naar de tanks in een poging om het dak op te blazen door de gecombineerde kracht van al zijn granaten. Het was bijna hopeloos. Het Russische machinegeweer opende het vuur.

Na een poosje hield een van de tanks op met vuren. Niemand had de explosie gehoord.

„We hebben hem" gilde Immermann.

De lichte machinegeweren concentreerden zich op de tweede tank, die omdraaide en verdween.

„Zes zijn er doorgebroken!" gilde Rahe. Ze zullen terugkomen. Kruisvuur van alle machinegeweren. We moeten de infanterie tegenhouden."

*

Waar is Wernecke?" vroeg Immermann na een poosje.

Wernecke kwam niet terug. De hele middag hielden ze stand. De bunkers werden langzaam verpulverd, maar beide bleven doorvuren. Er was maar weinig munitie over. De lijken buiten zwollen op. Wie kon, sliep. Ze wisten niet langer of ze al afgesneden waren of nog verbindingen hadden. 's Avonds werd het vuren heftiger. Om drie uur in de morgen was de bunker slechts een massa verwrongen staal en beton. Ze moesten terugtrekken.

De Russen vielen weer aan. De compagnie had nu nog maar twee machinegeweren. Daarmee verdedigden de mannen zich vanuit een granaattrechter. Toen trokken ze weer terug. De Russen dachten dat ze sterker waren dan in werkelijkheid het geval was en dit was hun redding. Gedurende het tweede oponthoud viel Sauer. Hij kreeg een kogel in zijn hoofd en stierf onmiddellijk.

Een eindje verder viel Hirschland terwijl hij zich laag kruipend voortbewoog. Hij draaide zich langzaam om en lag stil.

Graeber sleepte hem in een granaattrechter. Hij had verschillende kogels in zijn rug gekregen. Toen Graeber hem onderzocht vond hij zijn met bloed doortrokken portefeuille en stopte hem in zijn zak. Zijn moeder hoefde nu niet meer op de hoogte gebracht te worden. Zij bereikten de tweede linie. Later kwam het bevel om nog verder terug te trekken. De compagnie werd afgelost. De tweede linie werd het front. Er waren slechts dertig man van de compagnie over. De volgende dag werd hij aangevuld tot honderdtwintig man.

Een bleek avondrood kleurde de lucht achter het dorp. In de verwaarloosde velden waren de laatste paar dagen veldbloemen en onkruid opgekomen. Het dreunde aan het front. Plotseling was alles heel vreemd en heel bekend. Het was een van die ogenblikken, dat alle verbindingen schijnen verbroken. Graeber kende het gevoel, hij had het dikwijls meegemaakt wanneer hij 's nachts wakker werd en niet wist, waar hij was. Het duurde nooit lang. Je vond altijd dadelijk je weg terug, maar soms bleef er een hevige angst, dat je op zekere keer niet meer terug zou kunnen.

Graeber voelde geen vrees; hij trok zich in zichzelf terug. Hij stak zijn handen in zijn zak en keek rond. Hij zag het gewone uitzicht: ruïnen, velden die niet geploegd waren, een Russische zonsondergang, het bleke begin en de hete oplichtingen van het front. Het was net als altijd, maar nu begeleid door de hopeloze kilte, die door zijn hart drong.

Hij voelde de brieven van Elisabeth in zijn zak. Er was warmte in, tederheid en het zoete bedrog van de liefde. Ze waren echter niet als een lamp die een goedingericht huis verlicht, ze waren als dwaallichtjes boven een moeras, en hoe meer men ze probeerde te volgen, des te verraderlijker scheen het moeras te worden. Daarginds, thuis, had hij het niet geweten. Hij had het licht gevolgd zonder vragen te stellen en had willen geloven dat het genoeg was om het te volgen. Maar het was niet genoeg. Het verlichtte het pad een poosje, maar het had geen kracht genoeg om de duisternis te doordringen. Hij had tegen deze realisatie gevochten, zo lang als hij kon. Het was niet gemakkelijk geweest — hij had al de uitvluchten geprobeerd. Maar het ding dat hem had moe-

Het spreidde zich niet uit buiten zichzelf, en dat was te weinig. Het werd verzwolgen. ten opheffen en steunen had hem geïsoleerd. Het was een klein privé-geluk, dat zichzelf niet kon onderhouden en in het eindeloze moeras van algehele ellende en wanhoop. Hij haalde Elisabeths brieven te voorschijn en las ze en de rode nagloed van de zonsondergang lag op de bladzijden. Hij kende ze van buiten; hij las ze nog eens en weer maakten ze hem nog eenzamer dan te voren. Het was te kort geweest en de rest was te lang. Hij had het achter zich gelaten en het was niet met hem meegekomen - alleen verdriet en pijn. Hij stopte de brieven weer in zijn zak. Hij deed ze bij de brieven van zijn ouders, die hadden voor hem klaar gelegen toen hij van verlof terug kwam. Piekeren had geen zin. Een stap tegelijk was genoeg. Men moest niet proberen om de raadsels van het bestaan op te lossen wanneer men in gevaar verkeerde. Elisabeth dacht hij. Waarom denk ik aan haar als aan iets wat ik verloren heb? Ik heb haar brieven hier. Ze leeft...

* *
*

Franctireurs" zei Steinbrenner. Hij likte zijn lippen en keek naar de Russen. Ze stonden op het dorpsplein. Er waren drie mannen en twee vrouwen. Eén van de vrouwen was jong. Alle vijf waren die morgen vroeg binnengebracht.

„Ze zien er niet uit als franctireurs" zei Graeber, „het zijn arme boeren."

Steinbrenner lachte. „Als dat de tekst was, zouden ze goede misdadigers zijn."

„Dat is waar" dacht Graeber. Jij bent zelf het beste bewijs. Hij zag Rahe aankomen. — „Wat gaan we met ze doen?"

„Ze werden hier gevangen genomen" zei Reinecke. „We moeten ze opsluiten en wachten op bevelen."

„God weet, dat we genoeg zorgen hebben. Waarom sturen we ze niet naar het regiment?"

Hij verwachtte geen antwoord. Het regiment had geen vaste plaats. Er moest iemand komen om ze een verhoor af te nemen en dan beslissen wat er met hen gedaan moest worden.

„Buiten het dorp is iets wat een soort van een kasteel is" kondigde Steinbrenner aan. Het heeft een kelder met ijzeren deuren en een slot."

Rahe bekeek hem met onderzoekende blik. Hij wist wat Steinbrenner dacht. Als hij er mee belast werd, zouden de Russen de gewone poging wagen om te ontsnappen. En dat zou het einde van hen zijn. Buiten het dorp zou dat gemakkelijk gearrangeerd kunnen worden.

Rahe keek rond. Steinbrenner stond in de houding. Zijn ogen glinsterden. „Graeber", zei Rahe, „belast jij je met deze mensen. Steinbrenner kan je wijzen waar de kelder is. Onderzoek hem en kijk of hij veilig is. Breng daar na verslag uit bij mij en laat een wacht achter. Neem een paar mannen van je eigen troep."

Een van de gevangenen hinkte. De oudere vrouw had spataderen. De jongste was barrevoets. Steinbrenner volgde het groepje. Buiten het dorp gaf hij een van de mannen een duw.

„Hé daar! Jij! Rennen!"

De man draaide zich om. Steinbrenner maakte gebaren.

„Lopen! lopen!"

De bejaarde man zei iets in het Russisch. Hij ging er niet vandaan. Steinbrenner schopte hem: „Hol dan, suffer!"

„Houd daar mee op" zei Graeber. „Je hebt gehoord wat Rahe bevolen heeft."

„We kunnen de mannen hier hard laten lopen" fluisterde Steinbrenner. „Tien stappen en dan schieten we. We zullen de vrouwen opsluiten. Als het donker is halen we de jongste er uit."

„Laat ze met rust en verdwijn! Ik heb hier het bevel."

Steinbrenner keek naar de jonge vrouw. „Ze worden in ieder geval doodgeschoten" merkte hij op, „of door ons of door de geheime dienst. We kunnen nog plezier hebben met dat jonge ding."

„Houd je mond" zei Graeber, „geen streken alsjeblieft. Rahe heeft bevel gegeven dat je ons de kelder moest laten zien. Dat is alles!"

Ze liepen in de laan, die naar het witte huis leidde.

„Hier is het" zei Steinbrenner gemelijk, terwijl hij naar een klein gebouw wees, dat goed onderhouden was. Het was gebouwd van steen en was sterk met een ijzerbetraliede deur die van buiten gesloten kon worden met een hangslot.

Graeber onderzocht het gebouw. Het scheen een soort stal of schuur te zijn geweest. De vloer was van cement. De gevangenen konden er niet uit komen zonder werktuig en men had ze al gevisiteerd voor die reden. Hij opende de deur en liet ze naar binnen gaan. De twee recruten stonden klaar met hun geweren Graeber sloot de deur en probeerde het slot. Het hield.

„Net apen in een kooi" grijnsde Steinbrenner. „Bananen, bananen!"

„Jullie blijven hier" zei Graeber tegen de recruten. „Jullie zijn er verantwoordelijk voor dat er niets gebeurd. Je wordt wel afgelost.

„Moet een journalist eerst zelf een moord gepleegd hebben om hem te kunnen beschrijven? Erich Maria Remarque de auteur van de anti-oorlogsroman „Time to love and a time to die" leunt achterover in zijn clubfauteuil in de hal van zijn hotel te München en beantwoordt de vragen, die journalisten op hem afvuren. „Wanneer niemand meer kritiek heeft op mijn werk, dan houd ik er ogenblikkelijk mee op en zet geen letter meer op papier" zegt de schrijver, wiens boek op het ogenblik in bijna alle bekende talen wordt vertaald. „Want dat zou een teken zijn, dat ik niets waarachtigs meer te zeggen heb. Om daarop terug te komen: Hoe kon ik een beschrijving geven van de oorlog aan het Oostfront, de luchtaanvallen op Duitsland zonder die zelf meegemaakt te hebben? Welnu Schiller is nooit in Zwitserland geweest en heeft toch met „Wilhelm Tell" een levensgetrouw beeld van het Zwitserse volkskarakter weergegeven. Er zijn ontelbare gelijke voorbeelden in de literatuur aan te wijzen. Zie maar naar de historische romans. Ik geloof, dat een journalist bij de feiten aanwezig moet zijn. Een auteur echter niet." Remarque heeft de Eerste Wereldoorlog als Duitse soldaat meegemaakt. „De militaire wetenschap en de soldaat veranderen in wezen niet", zegt Remarque „Ik heb met ontelbare mensen in Duitsland gesproken, met mannen, die in Rusland waren en met mensen, die in het vaderland alles meegemaakt hebben. Mijn vader en mijn zuster woonden al die tijd hier, er is een enorme hoeveelheid feitenmateriaal in woord en beeld. Wie uit dit alles geen levendige roman kan schrijven, moet er liever helemaal niet aan beginnen. Toen ik in 1946 „Time to love and time to die" schreef" zo vertelt Remarque verder „was de wereld vervuld van haat tegen de Duitsers. Ik wilde de wereld tonen, dat niet alle Duitsers Nazi's waren. De held van mijn roman, Ernst Graeber, heeft werkelijk geleefd: hij is gecreëerd uit de vele Duitsers die het werkelijke Duitsland zijn, het land aan wie het zijn grote naam, zijn cultuur en zijn fatsoen te danken heeft. Ook de Elisabeth uit mijn boek heeft werkelijk geleefd, zó werkelijk als de liefde zelf, die door de mens nooit weggevaagd kan worden, door wreedheid noch door bommen. Mij schijnt dat hoopvol. Heb ik in mijn romans — ik denk ook aan „Im Westen nichts Neues" — daadwerkelijk de afgrijselijkheid van de oorlog onnodig weer naar boven gehaald? Neen: Ik heb het militairisme en de oorlog en de dood niet ontdekt. „Ziet u" zegt Remarque tot slot „Men heeft mij verweten dat ik helemaal geen Remarque heet maar het omgekeerde van deze naam eenvoudig Kramer. Nu ik heet werkelijk Remarque. Maar zeggen die Duitsers die zo argumenteren niet eigenlijk met andere woorden: Ach het is maar een Duitser!"